

**РАЗВИТИЕ НА ИСТОРИЧЕСКАТА ГЕОГРАФИЯ
И КАРТОГРАФИЯ В БЪЛГАРИЯ
ПРЕЗ ПЕРИОДА 1944 – 1989 Г.**

Драгомир Йорданов

*DEVELOPMENT OF HISTORICAL GEOGRAPHY
AND CARTOGRAPHY IN BULGARIA DURING
THE PERIOD 1944 – 1989*

Dragomir Yordanov

Abstract: *In the development of Historical Geography and Historical Cartography in Bulgaria after 1878, there are 3 periods, and the present article is dedicated to the second of them (1944 – 1989). During the considered period Historical Geography and Cartography developed mainly in the institutes of the Bulgarian Academy of Sciences (BAS). In this article, first, a general description of the period under consideration is made, and then the main achievements during it are listed in chronological order (scientific articles and monographs, historical atlases, teaching aid cartographic tools and etc.), which are not few. A place is also dedicated to the more prominent personalities, who worked in this specific scientific field at that time. Finally, a summary is made with main conclusions about the overall development of Historical Geography and Historical Cartography in Bulgaria during the considered period.*

Keywords: *Historical Geography, Historical Cartography, Bulgaria, period 1944 – 1989.*

Историческата география е специфична наука, разположена на границата между историята и географията. Тя е помощна по отношение на историята и има много важно значение, защото изяснява териториалният (пространственият) аспект на хода на историческия процес. А задачата на тясно свързаната с нея историческа картография е да анализира стари карти, както и да създава нови исторически карти, необходими за историко-географските изследвания и за образованието.

В развитието на историческата география и картография у нас след 1878 г. могат да се разграничат 3 периода (съвпадащи с 3-те традиционни периода в историята на следосвободенска България):

1. От 1878 до 1944 г.
2. От 1944 до 1989 г.
3. От 1989 г. до днес.

Настоящата статия е посветена на втория период, който досега не е добре изяснен, разгледан е накратко само в две публикации [Koledarov, P. 19656, p. 531–544; Костадинова, Д. 2019, с. 78–85].

По-долу първоначално ще бъде направена обща характеристика на развитието на историческата география и картография у нас през периода 1944 – 1989 г., а след това в хронологичен ред ще бъдат разгледани нейните най-важни постижения.

В края на Втората световна война България принудително е включена в сферата на влияние на Съветския съюз и в развитието ѝ настъпва нов коренно различен период – този на социализма (1944 – 1989 г.). Той притежава редица характерни особености, някои от които задължително трябва да бъдат посочени. За няколко години властта в страната е напълно овладяна от Българската комунистическа партия (БКП), която постепенно налага тоталитарна система по модела на тази, съществуваща в Съветския съюз. Тя засяга пряко и историческата ни наука, както и картографията. Българската историография принудително е преобразувана в марксистка, задължена да се ръководи на първо място от постулатите на марксизма-ленинизма. На практика науката е подчинена на властта и се идеологизира. Понякога са извършвани сериозни изкривявания или дори фалшификации на историята в полза на БКП и поддържаната от нея тоталитарна система. Приоритетни за изследване стават точно определени теми, особено важни за властта, а същевременно други значими теми незаслужено са пренебрегнати или дори забранени като неудобни. Приоритетът е поставен върху (според тогавашната официална терминология) социалистическото, работническото и селското движение в България, възникването и дейността на БКП, дейността на видни комунистически дейци като Д. Благоев и Г. Димитров, Революционната криза в България (1918 – 1923 г.), Септемврийското антифашистко въстание от 1923 г., партизанското движение в България 1941 – 1944 г., въоръженото народно антифашистко въстание на 9 септември 1944 г., Отечествената война на България (участието на България в заключителния етап на Втората световна война), Великата октомврийска социалистическа революция (ВОСР), класовата борба, славянството и др., които винаги са възхвалявани. От друга страна, неудобните за властта личности и събития отпреди 1944 г. са представяни в черни краски. Така например особено неудобен за управляващите е периодът 1912 – 1944 г., като българските

владетели и правителства от него са определяни като шовинистки, фашистки и пр. Тази тенденциозност затруднява развитието на българската историческа наука. Но тук трябва да бъде отбелязано и това, че през 70-те и 80-те години на XX в. в страната настъпват някои благоприятни промени, които позволяват по-голям обективизъм и дават по-голяма свобода на историците. Така например тогава е налице поврат в позицията на БКП по отношение на чувствителния Македонски въпрос.

Основният фокус през разглеждания период е поставен върху историята на България, като целта е тя да бъде пълноценно илюстрирана чрез множество исторически карти и атласи от нов тип (особено във връзка с написването на многотомната история на нашата страна), създадени според изискванията на марксистката историография и задължително пространно отразяващи дейността на комунистите и постиженията на социализма след 1944 г. Продукцията на историческата ни картография активно е използвана от тогавашната власт в провежданата от нея политико-пропагандна дейност спрямо населението, целяща укрепването на социалистическата тоталитарна система.

Въпреки описаното по-горе неблагоприятно положение, през разглеждания период все пак е налице позитивно развитие – създадени са нови научни институции, научни периодични издания и научни направления, подготвени са нови кадри, създадена е нова материална база, въведени са нови технологии, държавата отпуска сериозни средства за развитието на науката и образованието и пр. Парадоксално, но наложените централизация и планиране в науката в известна степен помагат за постигане на значителни резултати. И съответно са регистрирани важни научни постижения.

Според историка от БАН Петър Коледаров възходящото развитие на историческата география и картография през разглеждания период е подпомогнато от общия напредък на историческата ни наука, и в частност особено от откриването и публикуването на нови важни исторически извори (например в многотомната поредица „Извори за българската история“). Големи успехи са постигнати при локализирането на исторически обекти (особено на градове), в изучаването на топонимията, в историческата демография, в историческата картография и пр. [Koledarov, P. 1965б, р. 537–539].

След 1944 г. историческата география и картография у нас първоначално се развива под влиянието на Съветския съюз, където тя обикновено е възприемана като помощна за историята наука/дисциплина, влизаща в състава на историческите науки (което е противоположно на

възгледа на географите, че е част от географските науки)¹. Въпросното чуждестранно влияние до известна степен е обяснимо и не трябва непременно да се възприема като нещо негативно, понеже допринася за развитието на въпросната наука у нас – тя става актуална и навлиза по-широко. Важно е да се отбележи, че за нейното развитие значителна роля имат някои историци, творили преди 1944 г. (хора с опит) – например Иван Дуйчев, Веселин Бешевлиев, Васил Миков и Петър Коледаров. Въпреки водещата роля на историците, принос имат и някои географи. Част от тях са от БАН, но само Боян Бешевлиев официално е специалист по историческа география и картография.

През разглеждания период фактически се изяснява, разпространява и утвърждава самото название „историческа география“, което до 1944 г. е слабо употребявано. Много важно е да се отбележи, че именно по време на него историческата география е официализирана, институционализирана и реално стъпва на истински научни академични основи, което дава основание периодът да бъде наречен „първи академичен“. Появяват се първите официални специалисти в областта. Създадена е значителна и разнообразна по своя характер историко-географска продукция (много по-голяма от тази преди 1944 г.), състояща се от специализирани монографии и статии, научни исторически атласи, учебни исторически атласи и стенни карти за училищата, исторически карти, приложени в книги (научни и научно-популярни), исторически речници и др. Публикувани и анализирани са редица важни извори (сред които много стари карти). Отпечатани са и теоретични статии, както и такива за връзките на историческата география с други науки. Като цяло по-голямата част от публикациите са за Античността и Средновековието (като по-спорен период тогава, Новото време остава на по-заден план) и логично са посветени главно на България и Балканския полуостров. Увеличаването на публикациите налага в много български библиографски справочници да бъде обособен раздел „историческа география“.

По онова време сред историците у нас се утвърждава възгледът, че историческата география е помощна за историята наука, влизаща в системата на историческите науки.

¹ По онова време водеща фигура в областта на историческата география в Съветския съюз е историкът проф. Виктор Яцунский, който повлиява на П. Коледаров и други български автори. Неговите най-важни публикации са: Предмет и задачи исторической географии. – В: Историк-марксист, 1941, № 5; Историческая география как научная дисциплина. – В: Вопросы географии, 1950, сб. 20; Историческая география. История её возникновения и развития в XIV–XVIII веках. М., 1955. Роль исторической географии в разработке важнейших проблем отечественной истории. – Вопросы истории, 1964, № 12.

Налице са и някои проблеми. През периода 1944 – 1989 г. има известна непоследователност в развитието на историческата география, вероятно защото тогава нейното голямо значение все още не е напълно осъзнато и тя не става приоритетна научна област. Липсва основополагаща специализирана монография за същността, особеностите и развитието на историческата география, както и отпечатан курс лекции за студентите. Почти няма подготовка на кадри в тази специфична област.

За целта на настоящата статия е особено важно да бъде проследено развитието на институциите, в които тогава се развива историческата география и картография. Сред тях водеща роля има Българската академия на науките (БАН), в която след 1944 г. са извършени важни преобразувания (по съветски модел), довели до създаването отделни специализирани институти. През 1947 г. е създаден Институт за българска история (от 1960 г. Институт за история, а от 2010 г. – Институт за исторически изследвания), през 1964 г. Институт за балканистика, а през 1972 г. – Институт по тракология [**Петдесет години Институт по история...** 1999, с. 10–13; **Българската наука в действие** 2014, с. 104; 125]. Именно в тези три исторически института след 1960 г. започва официалното академично развитие на историческата география и картография у нас.

През 1964 г. в новосъздадения Институт за балканистика е обособена секция „Етногенезис на балканските народи и историческа география на Балканите“ с ръководител Веселин Бешевлиев. В нея с историческа география и картография се занимават Веселин Бешевлиев, Боян Бешевлиев и Василка Тъпкова-Заимова. През 1967 г. в Института за история Петър Коледаров е избран за научен сътрудник по историческа география и картография (същата година той става и хоноруван преподавател във Висшия педагогически институт „Кирил и Методий“ във Велико Търново (днес Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“) по новата дисциплина „Историческа география и картография“). През 1969 г. в Института за история е обособена секция „Научна информация, библиография и историческа география“ с ръководител Иван Дуйчев, в която с историческа география и картография се занимават Петър Коледаров и Руси Стойков. През 1973 г. в Института по тракология постъпва на работа Тошо Спиридонов, който също започва да се занимава с историческа география. Като цяло през целия разглеждан период 1944 – 1989 г. водещи специалисти в областта са учени от БАН [**Божилов, И.** 1992, с. 158; **Йорданов, Д.** 2023, с. 174–181].

През 1972 – 1973 г. в БАН са извършени структурни промени, в резултат на които гореспоменатите специализирани секции в Института за история и Института за балканистика са преименувани и трансформирани, като историческата география отпада от тях, което е проява на непоследователност и недалновидност [**Петдесет години Институт по**

история... 1999, с. 106]. Въпреки това учените, занимаващи се с тази научна област, продължават дейността си.

Важно е да се отбележи, че през 1973 г. към Единния център по история (създадена през 1973 г. структура, обединяваща най-важните исторически институции у нас) е създаден отделен сектор „Помощни исторически дисциплини“ [**Петдесет години Институт по история...** 1999, с. 97], в чиято сфера на дейност влиза и историческата география и картография. През 1979 г. той започва да издава сборник „Помощни исторически дисциплини“, в който има както публикации по различните дисциплини, така и теоретични статии. До 1989 г. от него излизат 4 тома, като в някои от тях има публикувани статии на П. Коледаров (в томове 1 и 4) [**Коледаров, П.** 1979а, с. 201–202; **Коледаров, П.** 1986, с. 152–182].

След 1944 г. в България са създадени нови картографски структури. През 1946 г. към издателство „Народна просвета“ е създаден отдел за съставяне и изработване на карти (географски и исторически) и за други нагледни учебни помагала. През 1948 г. той преминава към предприятието „Учтехпром“ под името „Карти и картини“. През 1950 г. картосъставителското му отделение отново преминава към „Народна просвета“, а през 1952 г. влиза в системата на ГУГК под името „Геокартпроект“. Отделно е създадена и Картна фабрика към ГУГК. През 1954 г. картосъставителското отделение е реорганизирано в Проектантска организация „Картпроект“ (по-късно Комплексен институт за проучване и проектиране по картография) към ГУГК.

Особено важен момент е създаването през 1951 г. на Главно управление по геодезия и картография (ГУГК) (преименувано по-късно на КАБ – Главно управление по геодезия, картография и кадастър). През 1972 г. ПО „Картпроект“ и Картната фабрика се обединяват в новата структура „Комплексен институт за проучване и проектиране по картография (КИПП по картография)“. Въпросните структури се занимават с проектирането и техническото изработване на картите, извършвано съобразно всички изисквания на картографията. От 1954 до 1989 г. почти всички карти и атласи (исторически и географски) в България са създадени от ГУГК (и в частност от неговата ПО „Картпроект“, респективно КИПП по картография след 1972 г.). Съществено е подобрена материалната база, внедрени са нови технологии, подобрено е качеството на отпечатване на картите [**Лаков, Л.** 1964, с. 171–176; **Савов, Й.** 1968, с. 161–170; **Пенкова-Барутчийска, П.** 2020, с. 99; 103; 140].

Много важен момент е въвеждането на новата дисциплина „Историческа география и картография“ в обучението на студентите-историци във ВПИ „Кирил и Методий“ във Велико Търново през 1967 г. Дотогава тя не е изучавана в България. Дисциплината успешно се утвърждава и по-късно е въведена и в други университети (например в Софийския „Св.

Климент Охридски“ през 1992 г.), защото е осъзната нейната полезност. Въвеждането ѝ е съобразено с образователните тенденции в тогавашна Европа – по онова време историческата география и картография се изучава в редица водещи държави като Франция, Съветския съюз и др. (т.е. както в Западна, така и в Източна Европа) [Йорданов, Д. 2023, с. 174–181].

В сравнение с предходния период, рязко нараства броят на книгите, към които са приложени исторически карти. В много случаи броят на въпросните карти е значителен. Най-често това са изследвания на учени от БАН, а голяма част от картите са съставени от историка Петър Коледаров. Повечето от картите са отпечатани вътре на отделни страници от книгите, но има и карти, които са самостоятелни тела. Последните обикновено са с по-голям формат и са сгънати. Огромната част от приложените карти са черно-бели.

За съжаление в някои книги авторите-съставители на картите не са упоменати поименно, което затруднява изследователите. В други обаче имената им фигурират и дори понякога в своите предговори авторите на книгите изразяват благодарност към тях.

В сравнение с предходния период, значително се разширява обхватът на тематиката на историческите карти, особено що се отнася до България – създадени са например историко-икономически карти, карти за развитието на културата и образованието, за църковната борба на българския народ през Възраждането и др. Създадени са и карти за историята на света – особено на Европа, на части от Азия, на отделни държави (например на Германия, Франция, Руската империя, Съветския съюз и др.). Това контрастира с предходния период, когато основният акцент е поставен върху историко-политически карти с промените в границите на България, както и върху карти на Балканския полуостров.

Важно нововъведение в историческите и географските карти от 60-те години е сенкорелефът (изобразяването на релефа чрез светлосенки), внедрен от картографа-художник д-р Тачо Танев, който бързо намира широко приложение (например в „Атлас на партизанското движение в България 1941–1944“ и „Български военен атлас“) [Коледаров, П. 1968б, с. 49]. Той дава представа за природния облик на една държава или област, или за теренът, на който се разиграва дадена важна битка, чието значение не трябва да бъде подценявано.

Друга особеност на разглеждания период е, че през него е налице широко използване в историческите карти на вмъкнати в тях по-малки спомагателни карти (наречени врезки), обикновено изобразяващи битки или селища. Врезките придават по-голяма пълнота на цялостното картно изображение.

В края на 40-те години започва да се обръща по-голямо внимание и на съхранението на стари и исторически карти. През 1948 г. в Народна-

та библиотека в София е създаден специализиран отдел „Карти и графика“ (днес „Картографски и графични издания“). В големите (окръжните) библиотеки в страната се получават за съхранение бройки от излезлите след 1944 г. български исторически карти и атласи, които са на разположение на читателите и днес.

След 1944 г. се утвърждава практиката в музейните експозиции да се включват карти – стари карти, представляващи историческа ценност, или новосъздадени исторически карти, изобразяващи определени исторически събития. Те също спомагат за повишаване на историко-географската култура на българите.

Както е известно, историческата география и историческата картография играят много важна роля в обучението по история в училищата. Поради това през разглеждания период има изразен стремеж за повишаване на историко-географските познания на учениците.

Поради първоначалната липса на български исторически карти и атласи за нуждите на образованието, за известно време са използвани такива, внесени от Съветския съюз (приложими поради близостта между българския и руския език и поради сходството в учебните програми на двете социалистически държави що се отнася до общата история). Впоследствие са положени сериозни усилия за създаването на исторически карти и атласи за всички класове в училищата (според изискванията на новите учебни програми), което става постепенно. Учебната историческа картография значително се развива.

Учебни стенни цветни исторически карти започват да се отпечатват от началото на 50-те години. Процесът постепенно се ускорява и до 1989 г. излизат приблизително 100 стенни карти (40 по българска и 60 по обща история) (в общата цифра не са включени следващи издания на картите, както и техни преработени варианти с частично променени главия). Картите са отпечатвани на 2 или 4 отделни части (листи), които след това са подлепвани върху голямо платно. Вече сглобените карти са рамкирани отгоре и отдолу с дървени боядисани в черно рамки, като на горната рамка е прикрепяно въженце за окачване. Картите са със значителни размери – средно около 150/120 см, но има и карти с размери 200/150 см. През 80-те години са издавани и стенни карти, състоящи се само от 1 лист, които са с по-малки размери – 70/50 см.

От стенните карти политизирани (прокомунистически) са само 15, а останалите отразяват миналото сравнително обективно (според тогавашното ниво на развитие на историческата наука). Политизираните касаят Новата българска и обща история.

Първоначално в учебниците по история са отпечатвани по няколко черно-бели исторически карти (обикновено черно-бели), а към тях е добавяно и отделно приложение с много повече цветни исторически кар-

ти – отначало те са на отделни листи, а по-късно са свързани в брошура, наречена „карнетка“.

През периода 1967 – 1976 г. излизат първите учебни цветни исторически атласи (общо 5 – 3 по обща и 2 по българска история (единият от които по Родинознание), които впоследствие са преиздадени многократно, включително с някои допълнения в съдържанието им), които заменят карнетките. Закъснялата им поява се дължи главно на факта, че дотогава приоритетът е поставен върху създаването на учебни атласи по география.

В края на 70-те години допълнително са създадени (чрез разделяне на информацията от първите атласи) още 4 атласа – „Атлас по история на Стария свят“, „Атлас по история на Средните векове“ и два атласа по история на България – за 5 клас (обхващащ периода от XV в. до 1878 г.) и за 6 клас (обхващащ периода от 1878 г. до годините на т. нар. „развит социализъм“).

През разглеждания период 1944 – 1989 г. излизат общо 9 учебни исторически атласи (5 по обща и 4 по българска история). Към началото на 80-те години вече има исторически карти и атласи за всички класове.

При създаването на карти и атласи по обща история са използвани и чуждестранни източници (особено съветски). При тези по българска история са използвани достиженията на българската историческа наука (и главно „Атлас по българска история“ на БАН от 1963 г.).

Като цяло след 1944 г. постепенно се постига едно добро обезпечаване с картографски помагала за учениците, каквото не е имало през предходния период. Някои историци (например П. Коледаров) упорито се борят за повишаване на използването на историческите карти и атласи в училището с цел придобиване от учениците на по-обширни историко-географски познания.

Като недостатък може да се посочи липсата на атласи с контурни карти за обучението по история (за сравнение още през 60-те години излизат първите атласи с контурни карти за обучението по география).

Прави впечатление фактът, че общата история като цяло е по-добре обезпечена с повече учебни помагала (стенни карти и атласи).

През разглеждания период са издадени и 4 научни атласа, за които ще стане дума по-нататък.

Тоест през периода 1944 – 1989 г. са създадени и отпечатани общо 13 исторически атласа, повечето от които са за нуждите на училищата. От тях 5 са по обща история, 7 по българска история и 1 е със смесено съдържание („Български военен атлас“ от 1979 г.)².

² Изводите за развитието на учебната историческа картография през разглеждания период се основават на собствено проучване на автора.

Публикациите по историческа география и картография могат да бъдат условно разделени на две групи:

1. Специализирани публикации по историческа география и картография. Те са по-малко на брой.

2. Други публикации (в областта на „чистата“ история, както и някои географски), които по принцип не са замислени като историко-географски, но имат сериозно значение за историческата география и картография (например заради приложените в тях многобройни исторически карти и пр.) и също трябва да бъдат отбелязани. Те са значително повече.

В настоящото изследване за съжаление не е възможно да бъдат споменати абсолютно всички автори и публикации, поради което акцентът е поставен само върху най-важните.

Известни постижения в областта на историческата география и картография са регистрирани още през втората половина на 40-те и през 50-те години. Така например през 1945–1946 г. излизат някои книги с историко-географска стойност, предназначени да защитят българската кауза на Парижката мирна конференция, дело на авторски колективи – „Македония като природно и стопанско цяло“ (С., 1945), „Тракия. Географски и исторически преглед“ (С., 1946) и „Le droit de la Bulgarie sur la Thrace Occidentale (acces a la mer Egee)“ (С., 1946). Последната фактически е атлас, съдържащ цветни исторически и икономически карти, както и диаграми. През 1946 г. излиза и книгата на Веселин Трайков „Населените места в Македония и Тракия под гръцка власт. Стари и нови названия“.

През 1945 г. излиза научно-популярната книга на П. Делирадев „Планини и народ“, в която е разгледана ролята на планините в българската история. През 1949 г. излиза книгата „Извори за старата история и география на Тракия и Македония“, а през 1953 г. двутомното изследване на П. Делирадев „Принос към историческата география на Тракия“. През 1951 г. е отпечатана първата българска стенна историческа карта за разглеждания период – „Европа от 1789 до 1815 г.“. През 1955 г. излиза книгата (учебник за студентите по география в Софийския университет) „История на географията и на географските открития“, дело на авторски колектив (географите Анастас Бешков, Любомир Динев и Здравко Борисов), в която има и някои историко-географски сведения. (тя е преиздадена през 1962 и 1966 г.). През 1957 г. излиза статия на Н. Стефанов за ролята на географската среда в развитието на обществото [Стефанов, Н. 1956, с. 3–31]. Същата година излиза брошурата на Роза Бобева и Мария Сакарова „Онагледяването при обучението по история чрез карти, картини и портрети“.

През 1954–1955 г. излиза двутомната академична „История на България“ (дело на авторски колектив от БАН), към която са приложени в пликове цветни исторически карти (12 карти към т. 1 от 1954 и 7 карти

към т. 2 от 1955 г.). През 1958 г. излиза и „Кратка история на България“ (също дело на авторски колектив от БАН), към която са приложени отделно 12 цветни исторически карти. През 1962 г. излиза друга „Кратка история на България“ (с автори историците от БАН Д. Косев, Хр. Христов и Д. Ангелов), в която са публикувани 12 черно-бели исторически карти. Във второто (от 1966 г.) и третото (от 1969 г.) издание на книгата вече има 14 черно-бели карти.

През 1959 г. е отпечатана статията на Иван Дуйчев „Географски описания в средновековната българска книжнина“ в „Сборник в чест на академик Никола В. Михов“ (с. 157–170), а през 1960 г. излиза книгата на Борис Недков „България и съседните ѝ земи през XII в. според „Географията“ на Идриси“.

Както вече бе отбелязано, истинското официално академично начало на историческата география и картография е поставено през 60-те години на XX в. в институтите на БАН.

Най-голямото постижение през 60-те години е излизането на големия цветен „Атлас по българска история“ на БАН (С., 1963). Той съдържа 83 карти (заедно с врезките) и е новаторски за времето си, но е създаден съобразно изискванията на марксистката историография. В него за пръв път са картирани някои неразработени дотогава теми като например икономическото и културното развитие на българските земи и България. Картите са съставени от 7 видни историци от Института за история при БАН, сред които задължително трябва да бъдат отбелязани двама специалисти по историческа география и картография – Васил Миков и Петър Коледаров (последният взема участие в съставянето на всички карти). Атласът е оформен от ПО „Картпроект“ при ГУГК. Издаден е в значителен тираж – 40 000 бройки [Косев Д., Д. Ангелов и др. 1963]³.

През 1964 г. П. Коледаров издава „Карти и диаграми към историята на България“ – малък атлас от 24 черно-бели карти, приложен към учебника за 10–11 клас на общообразователните трудово-политехнически училища, който впоследствие е преиздаден 11 пъти [Коледаров, П. 1964].

През 1965 г. излизат две много важни статии на П. Коледаров – „Някои въпроси на историческата география и картография в България“ (публикувана в сп. „Исторически преглед“) и „Développement, état et objectifs de la géographie et la cartographie historique en Bulgarie“ („Развитие, състояние и задачи на историческата география и картография в България“, публикувана в сп. „Etudes historiques“). Първата от тях (която може да се нарече програмна) е посветена на теоретични въпроси, а във

³ Към атласа могат да бъдат отправени и някои критики. Виж критична рецензия за него в сп. „Исторически преглед“, 1965, кн. 4, с. 95–106.

втората е разгледано развитието на историческата география и картография в България от 1878 до 1964 г. [**Коледаров, П.** 1965а, с. 92–102; **Koledarov, P.** 1965 б, р. 531–544].

През 60-те години започва по-активното използване на старите карти като исторически извор, за което особени заслуги имат П. Коледаров и Б. Бешевлиев.

През 1965 г. е публикувана обширна статия на Д. Белчева-Попсавова, посветена на картографската сбирка в Народната библиотека „Кирил и Методий“. Тя съдържа списъци на съхраняваните в библиотеката стари карти и атласи – общо 1374, от които 509 български. Част от картите и атласите са исторически. Заради съдържащата се в нея богата и полезна информация, статията е важна и днес [**Белчева-Попсавова, Д.** 1965, с. 167–269].

През 1967 г. е отпечатан първият учебен исторически „Атлас по Стара и Средновековна история“ за V и VI клас (с размери 21,5/30 см).

През 1968 г. излиза обширната научна статия на П. Коледаров „Най-ранни споменавания на българите върху старинните карти“, в която авторът анализира общо 28 чуждестранни средновековни карти от периода VIII – XIV в. (8 от които са отпечатани цели или частично). Тя поставя началото на една негова дълга поредица от статии, посветени на България и българите в чуждестранните средновековни карти [**Коледаров, П.** 1968а, с. 219–253].

Същата година е отпечатана статията на географа Й. Савов „Български учебни, справочни и научни атласи“, в която има полезна кратка информация за всички български исторически атласи, излезли от 1878 до 1967 г. [**Савов, Й.** 1968, с. 161–170].

През 1968 г. излиза и „Атлас на партизанското движение в България 1941 – 1944“, съставен от колектив историци от Музея на революционното движение в България под общото ръководство на директора Стоян Стоименов. Издаден е по повод 25-годишнината от установяването на новата социалистическа власт. Включва 71 карти, като в много от тях има врезки (обикновено планове на селища). В края на атласа има кратки текстове-пояснения към всяка една карта. Това е най-политизираното издание от разглеждания период [**Атлас на партизанското движение...** 1968].

През 1969 г. в един сборник излиза студията на П. Коледаров „Картата и историко-географските изображения при изучаването на историята“, която и до днес тя остава най-подробната публикация по тази тема [**Коледаров, П.** 1969, с. 215–297].

През 60-те, 70-те и 80-те години излизат малки комплексни атласи на отделни окръзи и райони в страната, като в тях има и по няколко исторически карти (посветени главно на въстания и войни)⁴.

През 1968 г. излиза „Атлас 100 национални туристически обекта в България“, в който се съдържа и историческа информация. Той има и следващи издания.

През 1969 г. излиза обемната книга на географа Иван Батаклиев (814 с.) „Пазарджик и Пазарджишко. Историко-географски преглед“, която има историко-географска и краеведска стойност. Авторът разглежда историята и географията не само на гр. Пазарджик, но и на над 60 околни села. Към нея е приложена и историческа карта на града. Книгата всъщност представлява преработен и допълнен вариант на неговата по-стара книга от 1923 г. „Град Татар Пазарджик. Историко-географски преглед“. [Батаклиев, Ив. 1969].

През 70-те години започват да излизат някои специализирани периодични научни сборници, в които са публикувани статии по историческа география и картография. Такова издание е например „Studia Balcanica“ (издание на Института по балканистика), чиито томове за 1970 г. (№ 1) и 1975 г. (№ 10) съдържат статии на историко-географска тематика от български и чуждестранни автори⁵. В том I на „Помощни исторически дисциплини“ от 1979 г. е публикувана статия по теоретични въпроси на историческата география и картография, написана от Петър Коледаров [Коледаров, П. 1979 а, с. 189–209]. През 1975 г. се утвърждава практиката в библиографската поредица „Българска историческа наука“ да има раздел „Историческа география и картография. Демографски проучвания“. Подобни раздели има и в други български библиографски справочници.

През 70-те и 80-те години в „Годишник на Националния политехнически музей-София“ и сп. „Геодезия, картография, земеустройство“ излизат редица статии за картографирането на българските земи от

⁴ Като пример може да бъде посочен „Атлас Великотърновски окръг“ (София, 1974), в който има 4 исторически карти – „Паметници на културата“, „По-важни исторически събития“ (с. 31), „Работническо революционно движение 1878–1941 г.“ (с. 32) и „Антифашистката въоръжена борба (1941 – 1944 г.)“ (с. 33). Последните две карти са придружени с пояснителен текст. Останалите атласи са: „Атлас на Врачански окръг“ (С., 1965); „Атлас Сливенски окръг“ (С. 1969); „Атлас Смолянски окръг“ (1972); „Атлас Благоевградски окръг“ (С., 1980); „Атлас на Пазарджишкия край“ (С., 1985). През 80-те години започва подготовката и на атлас на София и Софийско.

⁵ Двата тома на поредицата, посветени на историческата география, са: **Studia Balcanica 1. Recherches de Geographie Historique**. Sofia, 1970; **Studia Balcanica 10. Recherches de Geographie Historique II**. Sofia, 1975.

чужденци и за развитието на картографията у нас, дело на Т. Стойчев, Л. Димов, Б. Коев и други автори. Един от най-добре разработените от тях въпроси е този за дейността на руския корпус на военните топографи в България през периода 1877 – 1879 г.⁶

В началото на 70-те години излизат два нови учебни атласа за училищата – „Атлас по нова обща история“ и „Атлас по Най-нова обща история“.

През 1973 г. излиза книгата на П. Коледаров и Н. Мичев „Промените в имената и статута на селищата в България“ – едно много полезно за времето си справочно издание (то претърпява второ издание през 1989 г. под името „Речник на селищата и селищните имена в България 1878 – 1987“).

През 1973 г. излиза „Атлас на Народна Република България“, който е дело главно на географи от БАН, но в него има и историческа част, включваща 11 исторически карти.

През 1974 г. излиза първият учебен атлас по българска история – „История на България. Атлас за средните училища“.

През 1975 г. излиза книгата на Борис Николов „Война и география“, в която е разгледано влиянието на природния фактор и географската среда върху хода на военните действия (на географското положение, границите и площта на държавите, релефът, водите (реки, езера, блата, подземни води, морета, океани), климатът, растителността, почвите и пр.).

През 1976 г. излиза „Родинознание. Атлас за IV кл.“, съдържащ множество цветни исторически карти. Той е с по-малки размери от стандартните учебни исторически атласи – 16/24 см.

Излизат и отделни статии за връзките на историческата география с други науки – „Ономастика и историческа география“ на Вл. Георгиев

⁶ Виж например следните статии: **Коев, Б.** Д-р Петър Берон – забележителен картограф на XIX в. – Геодезия, картография, земеустройство. 1971, кн. 4, с. 37–38; **Стойчев, Т.** Картографиране на българските земи до Руско-турската война 1877–1878 г. – Геодезия, картография, земеустройство, 1978, кн. 1, с. 5–7; **Генов, Г., К. Лесидренски.** Топографски и картографски работи в България, извършени от руския корпус на военните топографи по време на освободителната Руско-турска война 1877–1878 г. – Геодезия, картография, земеустройство. 1978, кн. 1, с. 16–19; **Димов, Л.** Развитието на геодезията и картографията в България през периода 1877 – 1920 г.; Развитието на геодезията и картографията в България през периода 1919–1944 г. – Годишник на Националния политехнически музей, т. 10, 1980, с. 125–144; **Димов, Л.** Приносът на Феликс Каниц за картографирането на България. – Годишник на Националния политехнически музей, т. 13, 1983, с. 193–198; **Каменаров, А.** Топографската карта на България, създадена през Руско-турската Освободителна война и нейното използване. – Годишник на Националния политехнически музей, 1984, т. 14, свитък II, с. 255–260.

през 1972 г., „Краезнание и историческа география“ на П. Коледаров през 1977 г. и „Топонимика и историческа география“ на М. Мичев през 1992 г. (подготвена през 1986 г.) [Георгиев, Вл. 1972, с. 173–181; Коледаров, П. 1977, с. 253–259; Мичев, М. 1992, с. 49–68].

В шестте тома на „Енциклопедия България“, излезли от 1978 до 1988 г., са отпечатани цветни исторически карти. Карти има и в други български енциклопедии от разглеждания период.

През 1979 г. е отпечатан „Български военен атлас“, който е дело главно на военни историци, но в него имат сериозно участие и учени от Института за история при БАН. Подготвен е от Комплексния институт за проучване и проектиране по картография (КИПП по картография) под наблюдението на Главното управление по геодезия, картография и кадастър. В създаването му вземат участие голям брой специалисти – историци, географи, картографи и др. Поради заглавието му, както и поради факта, че в него сериозно преобладават историческите карти (в съотношение 4:1), атласът може да бъде наречен исторически (в областта на историческата военна география). Съдържа общо 495 цветни карти (в това число и значителен брой врезки) – 132 географски и 363 исторически. Смело може да се заяви, че той е най-сериозното постижение на българската историческа картография през разглеждания период. Атласът впечатлява със своите размери (35/26 см), брой страници (312), брой исторически карти (363) и качество на отпечатването. Състои се от два дяла – географски и исторически. В историческия дял има 2 големи раздела – „Българска военна история“ (включващ 122 карти) и „Световна военна история“ (включващ 241 карти). В много отношения атласът е актуален дори и днес [Български военен атлас. 1979].

Същата 1979 г. излиза книгата „Политическа география на средновековната българска държава“. Част I (681 – 1018 г.), дело на Петър Коледаров. Тя е първата научна монография в областта на историческата политическа география у нас. Посветена е на промените в границите на Първата българска държава. Нейната втора част (посветена на границите на Втората българска държава) излиза през 1989 г. А през 1985 г. излиза другата монография на Коледаров – „Името „Македония“ в историческата география“, която също е приносна [Коледаров, П. 1979 б; Коледаров, П. 1985. Коледаров, П. 1989].

През 80-те години са отпечатани няколко статии на П. Коледаров, посветени на българите в старите чуждестранни етнически карти от XIX – началото на XX в. В началото на 80-те години в две етнографски книги

са отпечатани съставени от него черно-бели етнически карти на българските земи през периода XV – средата на XX в.⁷

През 1981 г. излиза „Кратка история на България“ (дело на авторски колектив от именити български историци), съдържаща 9 черно-бели исторически карти, съставени от П. Коледаров [Генчев, Н., В. Гюзелев и др. 1981].

През 1983 г. излиза историко-географското изследване „Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н.е.“, дело на тракологите Александър Фол и Тошо Спиридонов. То се състои от две книжни тела – монография (с автори А. Фол и Т. Спиридонов), включваща 5 глави (в която има и 8 черно-бели карти), и атлас (с автор Т. Спиридонов), съдържащ общо 44 карти (от които 3 отделно отпечатани сгъваеми). Общо в двете книжни тела има 52 карти, като по-голямата част от тях са цветни. Това подробно историко-географско изследване е не само първото по рода си в България, но и в света, което го превръща в едно от най-сериозните постижения на нашата тракология [Фол, А., Т. Спиридонов. 1983].

През 70-те и 80-те години има сериозен напредък в издаването и популяризирането на стари карти. Тогава излизат няколко каталога на проведени изложби, в които са включени стари чуждестранни (главно средновековни) карти, в които са изобразени България и българските земи (например каталогът с картите от колекцията на д-р Симеон Симов, публикуван през 1986 г.). [Славянобългарска ръкописна традиция... 1977; Славянски ръкописи, документи и карти... 1978; Швеция-България... 1980; Холандия-България... 1981; Българските земи в книги, атласи, карти... 1986; Българските земи и българите... 1986]. През 1984 г. излиза „Учебен факсимиле-атлас „Картографиране на българските земи през вековете (до XVIII век). Част първа“, съставен от географа Лазар Лазков. Същата година излиза книгата на Божидар Димитров (фактически атлас) „България в световната морска картография XIV – XVII в.“. Публи-

⁷ Статиите на П. Коледаров са: Картографията за българския етнос през Възраждането (вкл. на Берлинския конгрес). – В: Българската нация през Възраждането. С., 1980, с. 447–465; Българите в етнографските карти до края на Първата световна война. – Военноисторически сборник, 1981, кн. 4, юли-август, с. 161–176; Картографията през 70-те – 80-те години на XIX в. и българският въпрос. – В: Освобождението на България. С., 1982, с. 225–233; Етнокултурното единство на българския народ, отразено в старата картография (VII – XIX в.). – В: Международен конгрес по българистика II. София, 1986. т. 10 (Етнография), С. 1987, с. 169–182.

Книгите, в които са отпечатани съставените от него нови етнически карти на българските земи, са: Етнография на България. Том I. Увод в етнографската наука и социално-нормативна култура. С. 1980; Българска народна култура. Историко-етнографски очерк. С., 1981.

кувани са и научнопопулярни статии за стари карти във вестници и списания (например тези на П. Коледаров от 70-те години за гр. В. Търново в старите средновековни карти).

През 1988 г. излиза статията на инж. Б. Коев „Българските атласи в периода 1865 – 1944 г.“. В нея авторът разглежда последователно няколко исторически атласа, а в края прилага схема, отразяваща основните области на използване (приложение) на картите и атласите – в областта на природните науки, в областта на социалните и обществени науки и в областта на историческата география. Той посочва и по-конкретните възможни направления на изследванията – развитието на почвено-растителната покривка, връзката между нейното развитие и влиянието на антропогенните фактори, развитието на населението и селищата, развитието на селското стопанство в неговия териториален аспект, изследвания в областта на езикознанието и топонимията и др. [**Коев, Б.** 1988, с. 128–129].

Много важно постижение от 80-те години са цветните исторически карти (общо 57), публикувани в томове от 1 до 6 на многотомната академична „История на България“ на БАН, съставени от П. Коледаров⁸.

През 80-те години е обърнато сериозно внимание на въпроса за териториалното нарастване (развитие) и промените в границите на гр. София в исторически план.

През 1980 г. излиза научно-популярната статия на географа Св. Кираджиев „Териториално нарастване на София“, придружена с 1 черно-бяла карта. [**Кираджиев, Св.** 1980, с. 44, 48.]. През 1986 г. е отпечатана по-подробната научна статия „Териториално развитие на град София“ на Петър Попов и Светлин Кираджиев, в която е направен исторически преглед на развитието на града от Античността до 1985 г. (като акцентът е поставен върху периода от 1878 до 1985 г.). Към нея са приложени 3 черно-бели карти, сред които особено приносна е картата „Териториално нарастване на София“ (вероятно изработена на базата на картата към статията от 1980 г.). Приложена е и стълбчеста диаграма „Нарастване на територията на София“, в която площта на града е дадена в кв. км. (според нея към 1985 г. площта на София е 150 кв. км). [**Попов, П., Св. Кираджиев.** 1986, с. 3–15].

През 80-те години започва подготовката и реализирането на „Атлас София и Софийска агломерация“ – едно мащабно начинание, обединило

⁸ Споменатите томове на многотомната „История на България“ на БАН са: Т. 1. Първобитно-общинен и робовладелски строй. С., 1979; Т. 2. Първа българска държава. С., 1981.; Т. 3. Втора българска държава. С., 1982.; Т. 4. Османско владичество XV – XVIII в. С., 1983.; Т. 5. Българско възраждане XVIII – средата на XIX в. С., 1985. Т. 6. Българско възраждане 1856 – 1878. С., 1987.

усилията на редица институции (Софийският университет, Географският институт при БАН, Националният военно-исторически музей, Музеят за история на София и др.). В него са включени няколко исторически карти. Той излиза през 1993 г. [**Атлас София...** 1993, с. 4].

Постиженията на българската историческа картография през разглеждания период получават признание и в чужбина. През 1972 г. в гр. Будапеща (Унгария) е организирана изложба на исторически карти и атласи към Първата международна научна конференция „Съставянето и употребата на историческата карта“. България участва с „Атлас по българска история“ на БАН от 1963 г., 3 учебни атласа по обща история и 7 стенни учебни карти по българска история, издадени от ГУГК през периода 1966-1971 г. Оценявани са качеството на изработка на картите, както и оригиналността на картографското изобразяване. Златни медали получават Япония и ФРГ, сребърен Франция, а бронзови България и ГДР. По повод класирането на нашата страна историкът П. Коледаров пише следното:

„Безспорно това е голямо отличие за сравнително млада историческа картография, защото тя зае призово място измежду страни, които имат вековен опит и стари традиции в тази област и несъмнено по-добра и значителна полиграфическа база“ [**Коледаров, П.** 1973, с. 141–144].

През разглеждания период 1944 – 1989 г. в областта на историческата география и картография творят няколко основни автори.

Тук задължително трябва да се започне с историка проф. д.и.н. Петър Ст. Коледаров (1922 – 1992), който има особено голям принос. През периода 1950 – 1983 г. той работи в Института за история, а от 1984 до 1988 г. в Етнографския институт с музей при БАН. Повлиян от съветския учен проф. В. Яцунский, през 60-те и 70-те години Коледаров публикува първите у нас теоретични статии в областта на историческата география и картография и е първият университетски преподавател по дисциплината (във Великотърновския университет от 1967 до 1983 г.). Има обширно и разнообразно творчество – 9 книги (някои от които в съавторство), 2 атласа (единият от които в съавторство с други учени), около 100 научни статии, около 40 други публикации в научни издания (уводни статии, научни съобщения, рецензии и др.), около 200 статии в енциклопедии, около 80 научнопопулярни статии в периодичния печат и около 400 исторически карти, приложени в различни книги. Особено важни са двете му класически монографии „Политическа география на средновековната българска държава“ (състояща се от две части, излезли съответно през 1979 и 1989 г.) и „Името „Македония“ в историческата география“ (от 1985 г., базирана на неговата докторска дисертация). Съвместно с географа Николай Мичев издава два ценни речника за промените в названията на селищата в България от 1878 г. до 80-те години на XX в. Голяма част

от статиите му са посветени на стари карти (повечето от тях са за чуждестранни средновековни карти, създадени до XV в., в които фигурират България и българските земи, но има такива и за чуждестранни етнически карти от XIX – XX в., в които фигурират българите). Друга важна част от статиите му са посветени на средновековна България. Той е талантлив съставител на исторически карти, като картите му са отпечатани в едни от най-реномираните исторически книги от онова време. Специализира се в съставянето главно на историко-политически и историко-етнически карти. Характерна особеност на Коледаров е, че (за разлика от останалите български автори) твори в почти всички направления на историческата география⁹.

Принос има и историкът (по специалност археолог-праисторик) ст. н. с. Васил Миков (1891–1970) от Археологическия институт с музей при БАН. Той е автор и редактор на няколко стенни исторически карти през 50-те години, а също така взема участие в създаването на „Атлас по българска история“ на БАН от 1963 г. Но неговият силен творчески период е преди 1944 г.

Друга важна личност е географът н. с. Боян Бешевлиев, работил в Института за Балканистика при БАН като специалист по историческа география и картография на Балканите. Дейността му е изцяло в областта на историческата картография, като той се специализира главно в анализирането и публикуването на стари чуждестранни карти на Балканите и на българските земи от периода XV–XVIII в.¹⁰.

⁹ Повече подробности за живота и дейността на П. Коледаров виж в: **Йорданов, Д.** Историк с особено призвание – проф. Петър Ст. Коледаров – В: На полза роду. Сборник в чест на доц. д-р Антоанета Запрянова (издание на Българска генеалогична федерация и Институт за исторически изследвания при БАН). С., 2022, с. 227–248.

¹⁰ По-важните публикации на Б. Бешевлиев са: Eine neuer Beitrag zur Kartographie der Balkanhalbinsel. – In: Etudes Balcaniques, 1973, № 1, 62–66; Zur Frage über der Anfänge der bulgarischen Kartographie. – In: Studia Balcanica 10. Recherches de Geographie Historique II. Sofia, 1975, 151–169; Alte bulgarische Globen und Landkarten bis zum Jahre 1878. – In Globusfreund, Wien, 1978, № 25–27, 259–264; Les renseignements geographiques de Ptolemee et les cartes imprimees qu’ on lui attribue, concernant la partie Est de la Peninsula Balcanique. – En: Studia Balcanica, 1979, 14, p. 68–89; Печатни карти, изобразяващи Черно море и западното му крайбрежие от XV до XIX в. (сравнителен преглед) – Известия на Народния музей във Варна, 1980, 31, с. 131–137; Basic Trends in representing the Bulgarian Lands in old cartographic Documents up to 1878 – In: Etudes Balkaniques, 1980. № 2, p. 94–123; Приносът на Луиджи Марсили за проучването и картографирането на българските земи – Проблеми на географията, 1982, кн. 2, с. 42–54; Средновековните български земи според европейските картографски извори в общобалкански контекст – В: Първи международен конгрес по българистика, София, 1981.

През 1973 г. в Института по тракология при БАН започва научната кариера на историка д-р Тошо Спиридонов, който скоро се утвърждава като специалист по историческа география и картография на Древна Тракия. През 1983 г. излиза съвместната му с Александър Фол книга (с приложен към нея атлас) „Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н.е.“.

Трябва да бъде отбелязан и историкът ст. н. с. Божидар Димитров (1945 – 2018) от Националния исторически музей, който е автор на важни публикации за стари средновековни карти (главно морски), в които са изобразени България и българските земи (и особено българското Черноморие). Особено ценна е книгата му от 1984 г. „България в световната морска картография XIV–XVII в.“¹¹.

Важен принос има и географът доц. Лазар Лаков (1925 – 1987) от Софийския университет, който през 1981 г. публикува изследването си „Феликс Каниц и неговата „Оригинална карта на Дунавска България и Балканът“, а през 1984 г. – „Учебен факсимиле-атлас „Картографиране на българските земи през вековете (до XVIII век). Част първа“. В неговия учебник „Математическа география и картография“ от 1984 г. има ценни сведения за историческото развитие на картографията в България и чужбина.

През 80-те години в областта на историческата география и картография започват да се изиявяват двама млади автори-медиевисти – Христо Матанов¹² и Красимира Гагова¹³.

Доклади, т. 1, ч. 1. България през вековете. Средновековната българска държава. Българската държава през епохата на капитализма. С., БАН, 1982, с. 247–260 (в съавторство с Е. Тодорова); Появяването на названието „България“ в печатните карти през XVI – XVII век. – В: Втори международен конгрес по българистика, София, 1986. Доклади, т. 6. Българските земи в Древността. България през Средновековието. С., БАН, 1987, с. 567–594; Старите географски карти до XIX в. като извор за историята и историческата география на българските земи. – В: Помощни исторически дисциплини. Т. V, С., 1991, с. 129–139.

¹¹ Виж и следните негови статии: Beobachtungen über die antike Topographie der südlichen Schwarzenmeerküste. – In: Studia Balkanica 10. Recherches de Geographie historique, Sophia, 1975, p. 11–18; Българските пристанища в XIII – XIV в. според два средновековни портолана. – Археология, 1979, кн. 1, с. 26–28; Данни за средновековна България в колекцията от стари Ватикански карти. – Проблеми на културата, 1979, кн. 4, с. 95–100; Средновековна България в старите морски карти. – Паралели, 1981, бр. 16, 16–22 април, с. 4.

¹² Виж неговата книга „Югозападните български земи през XIV в.“ (С., 1986), притежаваща значителна историко-географска стойност.

¹³ Тя е била аспирант при специалиста по историческа география и картография Петър Коледаров. Виж следните нейни публикации: Пътна система в Северна Тракия през XIII – XIV в. – Исторически преглед, 1981, кн. 1, с. 89–100;

Други автори, които също трябва да бъдат споменати, са историките Руси Стойков, Веселин Бешевлиев, Александър Фол, Иван Дуйчев, Василка Тъпкова-Заимова и Йордан Заимов, демографът Анастас Ю. Тотев¹⁴ и географите Павел Делирадев, Николай Мичев, Марин Деведжиев и Светлин Кираджиев.

Накрая е необходимо да бъдат резюмирани главните особености в развитието на историческата география и картография в България през разглеждания период 1944 – 1989 г.:

Тогава са регистрирани следните постижения:

1. Историческата география и картография достига ново по-високо ниво – започва своето официално институционално и академично развитие, като главна заслуга за това има БАН, в чиито исторически институти тя първоначално се развива през 60-те години.

2. През разглеждания период силно се разпространява и утвърждава самото название „историческа география и картография“.

3. Появяват се първите официални специалисти по историческа география и картография (в институтите на БАН).

4. През 1967 г. историческата география и картография за пръв път става учебен предмет у нас (във Висшия педагогически институт „Кирил и Методий“ във Велико Търново, днес Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“).

5. Излизат първите теоретични публикации за същността и особеностите на историческата география (дело на П. Коледаров), както и статии за нейните връзки с други науки.

6. Отпечатани са първите специализирани научни публикации по различни теми в областта на историческата география и картография (например монографиите на П. Коледаров).

Bulgarian-Byzantine Border in Thrace from VII to X-th Century. – Bulgarian Historical Review, 1986, № 1, p. 66–77; Проблеми на историческата география на Северна Тракия през Средновековието. – В: Втори международен конгрес по българистика. София 1986. Доклади, т. 6. Българските земи в Древността. България през Средновековието. С., 1987, с. 595–604; Problems of the Medieval Toponymy in Thrace (Macrotoponyms, Oronyms and Hydronyms) – Etudes balcaniques, 1986, № 4, p. 82–89; La Thrace du Nord de la fin du XII-e jusqu'à la fin du XIV-e siècles (la Bulgarie au sud d'Haemus) – Dans: Byzantinobulgaria, 1986, № 8, p. 190–192.

¹⁴ По-важните публикации на Анастас Ю. Тотев са: Демографско-исторически очерк на България – В: Годишник на Софийския университет, Юридически факултет, 1974, т. LXV; Демографски сведения за българите преди 1880 г. – Проблеми на младежта, 1981, кн. 3; Ценен документ за историческата етническа демография на Балканския полуостров – Исторически преглед, 1982, кн. 5; Гаврил Кръстевич – История България. – В: Население, 1989, кн. 3.

7. Като цяло специализираните публикации не са много, но за сметка на това излизат редица исторически книги, притежаващи сериозна стойност за историческата география (в по-голямата част от които има приложени исторически карти).

8. През разглеждания период основните публикации са за Античността и Средновековието и повечето от тях касаят България и Балканския полуостров.

9. Излизат отделни сборници със статии, тематично посветени на историческата география.

10. Увеличава се броят на историческите книги, в които има приложени исторически карти.

11. През периода са създадени няколко важни исторически научни атласи.

12. Силно се развива учебната картография – издадени са много стенни исторически карти, както и исторически атласи за всички класове.

13. В сравнение с предходния период, значително се разширява тематиката на историческите карти, особено що се отнася до България.

14. Публикувани са множество чуждестранни стари карти (главно средновековни), в които са изобразени България и българските земи. Те са въведени като нов (неизползван активно дотогава) исторически извор, което спомага за цялостното развитие на нашата историческа наука.

Налице са и следните проблеми:

1. Наложената в България тоталитарна система не позволява напълно свободното развитие на историческата наука, защото я вкарва в точно определена марксистка канава. Това затруднява развитието на историческата география и картография, но тя все пак преживява възход и регистрира редица важни постижения.

2. Налице са някои недостатъци в създаваните исторически карти, касаещи главно тези, посветени на България в Ново време – от една страна в тях прекалено е преекспонирано социалистическото и партизанското движение, а от друга е пренебрегнат например въпросът за промените в политическите граници на България след 1878 г. (особено тези, установени за кратко по време на световните войни), този за границите на Българската екзархия и пр. Те се дължат на съобразяването с постулатите на марксизма и изискванията на властта.

3. Има известна непоследователност в развитието на историческата география и картография у нас, защото секциите в институтите на БАН, където тя първоначално започва своето академично развитие през 60-те години, в началото на 70-те години са трансформирани и тя фактически е пренебрегната. Тогава нейното голямо значение все още не е напълно осъзнато и тя не става приоритетна научна област.

4. Няма подготовка на достатъчно кадри областта на историческата география и картография.

5. Липсва основополагаща специализирана монография за същността, особеностите и развитието на историческата география, както и отпечатан курс лекции за студентите.

6. Няма атласи с контурни карти по история за училищата.

7. Липсва практиката да се издават големи самостоятелни научни исторически карти – стенни, плакатни или съгъваеми.

Разгледани заедно, изброените особености формират общата картина на развитието на историческата география и картография у нас през разглеждания период. То протича в едни сложни условия и среща немалко проблеми, но въпреки това е значително и възходящо.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Атлас на партизанското движение... 1968 – Атлас на партизанското движение в България 1941 – 1944. София: БКП, 1968. [Atlas na partizanskoto dvijenie v Balcaria 1941 – 1944. Sofia: BKP, 1968.]

Атлас София... 1993 – Атлас София и Софийска агломерация. София: Картография, 1993. [Atlas Sofia i Sofijska aglomeracia. Sofia: Kartografiya, 1993.]

Батаклиев, Ив. 1969 – Иван Батаклиев. Пазарджик и Пазарджишко. Историко-географски преглед. София: Профиздат, 1969. [Ivan Batakliiev. Pazardjik I Pazardjichko. Istoriko-geografski pregled. Sofia: Profizdat, 1969.]

Белчева-Попсавова, Д. 1965 – Дора Белчева Попсавова. Обзор на картографска сбирка, съхранявана в Народната библиотека „Кирил и Методий“. С приложен списък на по-важните карти и атласи. – Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“ и на библиотеката на Софийския университет „Климент Охридски“, 1965, Т. V (XI), 167–269. [Dora Belcheva Popsavova. Obzor na kartografska sbirka, sahranyavana v Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“. S prilozhen spisak na po-vazhnite karti i atlasi. – Izvestiya na Narodnata biblioteka „Kiril i Metodiy“ i na bibliotekata na Sofiyskiya universitet „Kliment Ohridski“, 1965, T. V (XI), 167–269.]

Божилов, И. 1992 – Иван Божилов. In memoriam. Веселин Бешевлиев. – Исторически преглед, кн. 8–9, 1992, 158. [Ivan Bojolov. In memoriam. Veselin Beshevliev. – Istoricheski pregled, kn. 8–9, 1992, 158.]

Български военен атлас 1979 – Български военен атлас. София: Военно издателство, 1979. [Balgarski voenen atlas. Sofia: Voенно izdatelstvo, 1979.]

Българските земи в книги, атласи, карти... 1986 – Българските земи в книги, атласи, карти, гравюри и рисунки от колекцията на д-р Симеон Симов. София: Д-р Петър Берон, 1986. [Balgarskite zemi v knigi, atlasi, karti, gravjuri i risunki ot kolekcijata na d-r Simeon Simov. Sofia: D-r Petar Beron, 1986.]

Българските земи и българите... 1986 – Българските земи и българите в сбирките на Военния архив – Виена (1664 – 1878). София: Д-р Петър Берон, 1986.

[Balgarskite zemi i balgarite v sbirkite na Voenniya arhiv – Viena (1664 – 1878). Sofia: D-r Petar Beron, 1986.]

Българската наука... 2014 – Българската наука в действие: българската наука е тук!: [сборник с научните институции в България], София: Форум Наука, 2014. [Balgarskata nauka v deystvie : balgarskata nauka e tuk!: [sbornik s nauchnite institutsii v Bulgariya] Sofiya: Forum Nauka, 2014.]

Генчев, Н., В. Гюзелев, И. Димитров, К. Косев, М. Лалков, А. Пантев, К. Петров, А. Фол. 1981 – Николай Генчев, Илчо Димитров, Константин Косев, Милчо Лалков, Андрей Пантев, К. Петров, Александър Фол. Кратка история на България. София: Наука и изкуство, 1981. [Nikolaj Genchev, Vasil Gjuzelev, Ilcho Dimitrov, Konstantin Kosev, Milcho Lalkov, Andrej Pantev, K. Petrov, Alexandar Fol. Kratka istoria na Balgaria. Sofia: Nauka i izkustvo, 1981.]

Георгиев, Вл. 1972 – Владимир Георгиев. Ономастика и историческа география. – Български език, 1972, кн. 3, 173–181. [Vladimir Georgiev. Onomastika i istoricheska geografia. – Balgarski ezik, 1972, kn. 3, 173–181.]

Йорданов, Д. 2023 – Драгомир Йорданов. Преподавателската дейност на професор Петър Ст. Коледаров във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. – Епохи, Велико Търново, Т. XXXI (2023), 1, 2023, 174–181 [Dragomir Yordanov. Prepodavatelската dejnost na professor Petar St. Koledarov vav Velikotarnovskiya universitet “Sv. sv. Kiril i Metodiy”. – Epohi, Veliko Tarnovo, T. XXXI (2023), 1, 2023, 174–181.]

Кираджиев, Св. 1980 – Светлин Кираджиев. Териториално нарастване на София. – София, 1980, кн. 5, 44–48. [Svetlin Kiradjiev. Teritorialno narastvane na Sofia. – Sofia, 1980, kn. 5, 44–48.]

Коледаров, П. 1985 – Петър Коледаров. Името „Македония“ в историческата география. София: Наука и изкуство, 1985. [Petar Koledarov. Imeto “Makedonia” v istoricheskata geografia. Sofia: Nauka i izkustvo, 1985.]

Коледаров, П. 1979а – Петър Коледаров. Историческата география и нейните задачи в България. – В: Помощни исторически дисциплини. Т. I, София, 1979, 189–209. [Petar Koledarov. Istoricheskata geografia i nejnite zadachi v Balgaria. – V: Pomoshtni istoricheski disciplini. T. I, Sofia, 1979, 189–209.]

Коледаров, П. 1969 – Петър Коледаров. Картата и историко-географските изображения при изучаването на историята. – В: Въпроси на учебно-възпитателната работа по история. Част първа. София: Народна просвета, 1969, 215–297. [Petar Koledarov. Kartata i istoriko-geografските izobrazeniya pri izuchavaneto na istoriyata. – V: Vaprosi na uchebno-vazpitatelnata rabota po istoria. Chast parva. Sofia: Narodna prosveta, 1969, 215–297.]

Коледаров, П. 1964 – Петър Коледаров. Карти и диаграми към История на България, учебник за X–XI клас на общообразователните трудово-политехнически училища. София, 1964. [Petar Koledarov. Karti i diagrami kam Istoria na Balgaria, uchebnik za X–XI klas na obshtoobrazovatelните trudovo-politehnicheski uchilishta. Sofia, 1964.]

Коледаров, П. 1977 – Петър Коледаров. Краезнание и историческа география. – Известия на Българското историческо дружество. Т. XXXI, 1977, 253–

259. [Petar Koledarov. Kraeznanie i istoricheska geografija. – Izvestia na Balgarskoto istoricheskoto drujestvo. T. XXXI, 1977, 253–259.]

Коледаров, П. 1968а – Петър Коледаров. Най-ранни споменавания на българите върху старинните карти – Известия на Института за история, т. 20, 1968 а, 219–253. [Petar Koledarov. Naj ranni spomenavanija na balgarite v starinnite karti – Izvestija na Instituta za istoria, t. 20, 1968, 219–253.]

Коледаров, П. 1965а – Петър Коледаров. Някои въпроси на историческата география и картография в България. – Исторически преглед, г. XXI, 1965 а, кн. 2, 92–102. [Petar Koledarov. Njakoi vaprosi na istoricheskata geografija i kartografija v Balgaria. –Istoricheski pregled, g. XXI, 1965, кн. 2, 92–102.]

Коледаров, П. 1979б – Петър Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава. Първа част. От 681 до 1018 г. София: БАН, 1979. [Petar Koledarov. Politicheska geografija na srednovekovnata balgarska darjava. Parva chast. Ot 681 do 1018. Sofia: BAN, 1979.]

Коледаров, П. 1989 – Петър Коледаров. Политическа география на средновековната българска държава. Втора част. (1186 – 1396). София: БАН, 1989. [Petar Koledarov. Politicheska geografija na srednovekovnata balgarska darjava. Vtora chast. (1186 – 1396). Sofia: BAN, 1989.]

Коледаров, П. 1968б – Петър Коледаров. Проблеми на нашата учебна историческа картография. – Народна просвета, 1968, кн. 4, 47–57. [Petar Koledarov. Problemi na nashata uchebna istoricheska kartografija – Narodna prosveta, кн. 4, 1968, 47–57.]

Коледаров, П. 1973 – Петър Коледаров. Първа международна научна конференция и изложба на историческата карта в Будапеща. – Исторически преглед, 1973, кн. 1, 141–144. [Petar Koledarov. Parva mejdunarodna nauchna konferencia I izlojba na istoricheskata karta v Budapeshta. – Istoricheski pregled, 1973, кн. 1, 141–144.]

Коледаров, П. 1986 – Петър Коледаров. Средновековните карти като извор за българската история – В: Помощни исторически дисциплини. Т. IV, София, 1986, 152–182. [Petar Koledarov. Srednovekovnite karti kato izvor za balgarskata istoria. – V: Pomoshtni istoricheski disciplini. T. IV, Sofia, 1979, 152–182.]

Коен, Б. 1988 – Бенямин Коен. Българските атласи в периода 1865 – 1944 г. – Годишник на националния политехнически музей – София, 1988, т. 16, 113–130. [Benyamin Koen. Balgarskite atlasi v perioda 1865 – 1944 g. – Godishnik na nacionalniya politehnicheski muzej-Sofia, 1988, t. 16, 113–130.]

Косев, Д., Д. Ангелов, И. Дуйчев, Н. Тодоров, В. Миков, Г. Тодоров, П. Коледаров. 1963 – Димитър Косев, Димитър Ангелов, Иван Дуйчев, Николай Тодоров, Васил Миков, Горан Тодоров, Петър Коледаров. Атлас по българска история. София: БАН, 1963. [Dimitar Kosev, Dimitar Angelov, Ivan Dujchev, Nikolay Todorov, Vasil Mikov, Goran Todorov, Petar Koledarov. Atlas po balgarska istoria. Sofia: BAN, 1963.]

Костадинова, Д. 2019 – Десислава Костадинова. Историческата география и картография като помощна наука в България след края на Втората световна война. – Българска наука, 2019, кн. 120, юни, 78–85. [Desislava Kostadinova.

Istoricheskata geografia i kartografia kato pomoshtna nauka v Balgaria sled kraya na Vtorata svetovna vojna – Balgarska nauka, 2019, kn. 120, juni, 78–85.]

Лаков, Л. 1964 – Лазар Лаков. Развитие на гражданската картография в България при народната власт и някои основни проблеми. – Известия на Българското географско дружество, 1964, kn. IV (XIV), 171–176. [Lazar Lakov. Razvitie na grajdanskata kartografia v balgaria pri narodnata vlast i njakoi osnovni problem. – Izvestia na Balgarskoto geografsko drujesvo, 1964, kn. IV (XIV), 171–176.]

Мичев, М. 1992 – Михаил Мичев. Топонимика и историческа география. – Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“, Геолого-географски факултет, книга 2 – География, т. 80, 1986. София, 1992, 49–68. [Mihail Michev. Toponimika i istoricheska Geografia. – Godishnik na Sofijskija universitet Kliment Ohridski, Geologo-geografski fakultet, kniga 2 – Geografia, t. 80, 1986. Sofia, 1992, 49–68.]

Пенкова-Барутчийска, П. 2020 – Павлина Пенкова-Барутчийска. Геодезията, картографията и кадастърът в България. Път през годините. 20 години от създаването на Агенцията по геодезия, картография и кадастър. Илюстрирана хроника. София, 2020 [Pavlina Penkova-Barutchijska. Geodeziyata, kartografiyata i kadastarat v Balgaria. Pat prez godinite. 20 godini ot sazdavaneto na Agentsiyata po geodeziya, kartografiya i kadastar. Iljustrovana hronika. Sofia, 2020.]

Петдесет години Институт по история... 1999 – Петдесет години Институт по история при БАН 1947 – 1997. София: Гутенберг, 1999. [Petdeset godini Institut po istoria pri BAN 1947 – 1997. Sofia: Gutenberg, 1999.]

Попов, П., Св. Кираджиев. 1986 – Петър Попов, Светлин Кираджиев. Териториално развитие на град София. – Проблеми на географията, 1986, kn. 2, 3–15. [Petar Popov, Svetlin Kiradjiev. Teritorialno razvitie na grad Sofia. – Problemi na geografiata, 1986, kn. 2, 3–15.]

Савов, Й. 1968 – Йордан Савов. Български учебни, справочни и научни атласи. – Известия на Българското географско дружество, 1968, kn. VIII (XVIII), 161–170. [Yordan Savov. Balgarski учебни, справочни i nauchni atlasi. – Izvestija na Balgarskoto geografsko drujestvo, 1968, kn. VIII (XVIII), 161–170.]

Славянобългарска ръкописна традиция... 1977 – Славянобългарска ръкописна традиция и карти в сбирките на Австрийската национална библиотека. София: НХГ, 1977. [Slavjanobalgarskata rakopisna tradiciya i karti v sbirkite na Avstrijskata nacionalna biblioteka. Sofia: NHG, 1977.]

Славянски ръкописи, документи и карти... 1978 – Славянски ръкописи, документи и карти за българската история от Ватиканската апостолическа библиотека и Секретния архив на Ватикана IX – XVII век. Съставители: Аксиния Джурова и Божидар Димитров. София: Наука и изкуство, 1978. [Slavjanski rakopisi, dokumenti i karti za balgarskata istoria ot Vatikanskata apostolicheska biblioteka i Sekretnija arhiv na Vatikana IX–XVII vek. Sastaviteli: Aksinija Djurova i Bojidar Dimitrov. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978.]

Стефанов, Н. 1956 – Никола Стефанов. Ролята на географската среда в общественото развитие и някои методологически проблеми на нашата историческа наука. – Исторически преглед, 1956, kn. 3, 3–31. [Nikola Stefanov. Rolyata

na geografskata sreda v obshtestvenoto razvitie i nyakoi metodologichni problem na nashata istoricheska nauka. – *Istoricheski pregled*, 1956, kn. 3, 3–31.]

Фол, А., Т. Спиридонов. 1983 – Александър Фол, Тошо Спиридонов. Историческа география на тракийските племена до III в. пр. н.е. 1.1. Монография (Фол, А., Т. Спиридонов), 1.2. Атлас (Т. Спиридонов). София, 1983. [Aleksandar Fol, Tosho Spiridonov. *Istoricheska geografia na trakijските племена до III в. пр. н. е.* 1.1. Monografia (Fol, A., T. Spiridonov), 1.2. Atlas (T. Spiridonov). Sofia, 1983.]

Холандия-България... 1981 – Холандия-България. Следи от взаимоотношения през вековете. Материали от холандските архиви и библиотеки за българската история и контактите на Холандия с българските земи. Съставители: J. Slot, д-р Ц. Георгиева и А. Римпова. София: Септември, 1981. [Holandia-Balgaria. *Sledi ot vzaimootnoshenia prez vekovete. Materiali ot holandskite arhivi i biblioteki za balgarskata istoria i kontaktite na Holandia s balgarskite zemi.* Sastaviteli: J. Slot, d-r C. Georgieva i A. Rimpova. Sofia: Septemvri, 1981.]

Швеция-България... 1980 – Швеция-България. Гласове от седем века. Славянски ръкописи, стари карти на България и българските земи, дневници на шведи, посетили България, официални документи от стари шведски и други автори. Съставител: Живка Дамянова. София: Септември, 1980. [Shveciya-Balgaria. *Glasove ot sedem veka. Slavjanski rakopisi, stari karti na Balgaria i balgarskite zemi, dnevnici na shvedi, posetili Balgaria, oficialni dokumenti ot stari shvedski i drugi avtori.* Sastavitel: Jivka Damyanova. Sofia: Septemvri, 1980.]

Koledarov, P. 19656 – Petar Koledarov. Développement, état et objectifs de la géographie et la cartographie historique en Bulgarie. – *Etudes historiques*, Sofia, II, 1965, 531–544.